

ДЕМОГРАФІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Формування трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств нерозривно пов'язане з демографічною ситуацією на селі. Демографічні процеси в Україні оцінюються фахівцями як демографічна криза [1, с. 129]. За період з 1 січня 1990 р. по 1 січня 2006 р. чисельність населення України скоротилася від 51893,9 тис. до 46749 тис. чол., або на 9,9 %. Від демографічної кризи найбільше потерпає село. Чисельність сільського населення в Україні за цей період зменшилася з 16969,3 тис. чол. до 15127 тис. чол., або на 10,9 % [2, с. 67; 3, с. 171].

Подібні тенденції спостерігаються і в Харківській області. Чисельність сільського населення на початок 2006 р. становила 584,6 тис. чол., що на 93,1 тис. чол. (на 13,7 %) менше, ніж на початок 1990 р. [4, с. 327].

Загальна тенденція зміни чисельності сільського населення Харківської області за 1990–2006 рр. характеризується функцією:

$$Y = 678,77 - 1,264x - 0,203x^2,$$

де Y – чисельність сільського населення, тис. чол.;
 x – порядковий номер року досліджуваного періоду.

За формулою, середньорічне скорочення чисельності сільського населення Харківської області становило 1,264 тис. чол., що свідчить про негативний розвиток демографічної ситуації. Ще більш негативним фактом є тенденція до прискорення темпів скорочення чисельності сільського населення. Якщо така тенденція збережеться і в перспективі, то через 37 років сільське населення Харківської області перестане існувати.

Отже, і для Харківської області характерною є демографічна криза, яка до того ж загострюється, що може негативно позначитись на формуванні трудового потенціалу аграрних підприємств.

Дослідження тенденцій розвитку демографічної ситуації та її впливу на формування трудового потенціалу аграрного сектору економіки присвячені наукові праці І.І. Лукінова, П.Т. Саблука, С.О. Гу-

дзинського, В.С. Дієсперова, Г.І. Купалової, Е.М. Лібанової, О.М. Онищенко, І.В. Прокопи, Л.О. Шепотько, В.В. Юрчишина [5–12] та інших науковців. Окремі ж регіони, райони, навіть населені пункти мають специфічні особливості розвитку демографічних процесів та їх впливу на формування трудового потенціалу.

Метою статті є дослідження тенденцій розвитку демографічних процесів на селі по адміністративних районах Харківської області й аналіз їх взаємозв'язку зі змінами чисельності працівників сільськогосподарських підприємств.

Ураховуючи складний фінансовий стан і низький рівень ефективності виробництва більшості сільськогосподарських підприємств, заробітної плати найманих працівників, а також ту обставину, що певна частина мешканців сільських населених пунктів працює в містах області й найбільше у м. Харкові, у дослідженні вихідною гіпотезою взято тезу про те, що на формування тенденцій розвитку демографічних процесів в окремих районах впливає розташування цих районів щодо обласного центру. Для перевірки гіпотези було здійснено групування районів області за відстанню між районними центрами й обласним центром; у сформованих групах досліджувалися тенденції розвитку демографічних процесів (табл. 1).

За даними табл. 1 видно, що у всіх групах простежується тенденція до зменшення і загальної чисельності населення, і чисельності сільського населення. З віддаленням від обласного центру темп скорочення чисельності населення зростає. У першій групі він становив 1,11 % до рівня 2000 р., у другій – 1,27 %, у третій групі – зріс до 1,38 %.

Загальновідомо, що чисельність населення може змінюватися внаслідок природного приросту або скорочення та міграції. Зважаючи на це, розглянемо тенденції зміни цих показників залежно від віддаленості районів від обласного центру (табл. 2)

Зміна чисельності населення залежно від відстані між районними центрами та м. Харковом

Група	Групи районів Харківської області за віддаленістю районних центрів від обласного центру	Кількість районів у групі	Тенденції зміни чисельності населення за 2000–2006 рр., у % до 2000 р.	
			наявного населення	сільського населення
I	До 70 км	8	$Y = 101,21 - 1,04x$	$Y = 101,57 - 1,11x$
II	71–120 км	10	$Y = 101,33 - 1,34x$	$Y = 102,04 - 1,27x$
III	121 км і більше	9	$Y = 101,87 - 1,50x$	$Y = 101,92 - 1,38x$
	У середньому по області		$Y = 101,38 - 1,22x$	$Y = 101,88 - 1,25x$

Природні та міграційні зміни чисельності сільського населення районів Харківської області залежно від їх віддаленості від обласного центру

Група	Групи районів Харківської області за віддаленістю районних центрів від обласного центру	Кількість районів у групі	Тенденції зміни за 2000 – 2005 рр.	
			природного приросту сільського населення (+), скорочення (–) на 1000 чол.	міграційного приросту сільського населення (+), скорочення (–) на 1000 чол.
I	До 70 км	8	$Y = -13,537 + 0,127x$	$Y = 6,802 - 1,424x$
II	71 – 120 км	10	$Y = -13,116 + 0,040x$	$Y = 10,919 - 2,835x$
III	121 км і більше	9	$Y = -11,509 + 0,230x$	$Y = 6,549 - 2,645x$
	У середньому по області		$Y = -12,930 + 0,006x$	$Y = 8,356 - 2,295x$

За даними табл. 2, по Харківській області та сформованих групах спостерігалось природне скорочення чисельності сільського населення. Перед початком досліджуваного періоду найвищий темп природного скорочення мали райони, найближче розташовані до обласного центру (13,537 чол. на 1000 осіб сільського населення), найнижчий темп – найвіддаленіші (11,509 чол.). У той же час по першій групі природне скорочення чисельності сільського населення уповільнювалось, а по третій групі, навпаки, прискорювалось. Внаслідок цього наприкінці досліджуваного періоду вищі темпи зменшення чисельності сільського населення було виявлено в районах, найбільш віддалених від обласного центру. Наприклад, за 2006 р. природне скорочення чисельності сільського населення в районах першої групи становило 11,7 чол. у розрахунку на 1000 осіб, а в районах третьої групи – 12,9 чол.

Вплив міграційних змін на динаміку чисельності сільського населення не має чіткої закономірності по групах районів за віддаленістю від обласного центру. По кожній групі та в цілому по області на початку досліджуваного періоду було виявлено міграційний приріст чисельності сільського населення, а в останні два роки по всіх групах – міграційне скорочен-

ня. Зокрема, по групі найбільш віддалених районів від'ємне сальдо міграції сільського населення становило у 2005 р. в розрахунку на 1000 мешканців 10,4 чол. Це свідчить про те, що міграційні процеси дедалі більше набувають негативного характеру та ускладнюють демографічну ситуацію на селі.

Оскільки на території Харківської області розташована велика кількість великих міст, в яких певна частина сільських мешканців може працевлаштуватися, подальше дослідження було спрямоване на з'ясування тенденцій розвитку демографічних процесів на селі залежно від частки сільського населення у структурі наявного населення адміністративних районів (табл. 3). Простежується чітка закономірність зміни чисельності сільського населення залежно від його частки у структурі наявного населення району. Якщо в районах з часткою сільського населення до 40 % скорочення його чисельності становило за 2000–2006 рр. лише 5,1 %, то у другій групі цей показник дорівнював 9,2 %, а в районах з найбільшою часткою сільських районів він досяг 10,1 %. Формуванню такої закономірності сприяли тенденції щодо зміни природного скорочення у відповідних районах і міграційного приросту або скорочення. Перед початком досліджуваного періоду коефіцієнти природ-

Вплив структури наявного населення на природні та міграційні зміни чисельності сільського населення Харківської області

Група	Групи районів за часткою сільського населення в загальній чисельності наявного населення, % у середньому за 2000–2006 рр.	Сільське населення, тис. чол.				Динаміка зміни на 1000 чол. наявного сільського населення	
		на 01.01. 2000 р.	на 01.01. 2006 р.	2006 р. до 2000 р., ±		природного приросту (+), скорочення (-)	міграційного приросту (+), міграційного скорочення (-)
				тис. чол.	%		
I	До 40	224,6	213,8	-10,8	-5,1	$Y = -12,341 + 0,012x$	$Y = 11,503 - 2,0799x$
II	Від 40,1 до 60	187,5	171,7	-15,8	-9,2	$Y = -14,237 + 0,114x$	$Y = 7,8249 - 2,5281x$
III	Більше 60,1	219,2	199,1	-20,1	-10,1	$Y = -12,604 - 0,158x$	$Y = 5,6333 - 2,3499x$
	У середньому по області	631,3	584,6	-46,7	-8,0	$Y = -12,942 - 0,021x$	$Y = 8,3561 - 2,2949x$

ного скорочення чисельності сільського населення були найвищими в районах другої групи. Але саме для цієї групи характерним було найбільш швидке уповільнення темпів природного скорочення. Тільки по групі найбільш віддалених від обласного центру районів відбувалося подальше прискорення темпів природного скорочення чисельності сільського населення.

На початку досліджуваного періоду міграційні процеси позитивно впливали на формування демографічного потенціалу всіх груп районів області: міграційне сальдо мало додатне значення. Але протягом досліджуваного періоду відбувся перехід від позитивного впливу міграції до негативного. Зокрема, у другій групі районів сальдо міграції було від'ємним у 2004–2006 рр., а в третій групі, починаючи з 2003 р., кількість вибулих перевищувала кількість прибулих.

Отже, можна зробити висновок, що в районах з вищою часткою сільського населення є більш гострою демографічна криза: найнижчими є показники природного руху сільського населення, зростає негативний вплив міграції на формування трудового потенціалу відповідного району.

Певний науковий і практичний інтерес має дослідження тенденцій щодо зміни трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств, а також частки працівників цих підприємств, у групах районів з різною часткою сільського населення (табл. 4).

На перший погляд, у районах з вищою часткою сільського населення більша частка сільських мешканців мала б працювати в сільськогосподарських підприємствах. Саме такою була закономірність

на початку досліджуваного періоду. Водночас дані табл. 4 свідчать про те, що в районах з вищою часткою сільського населення спостерігається більш стрімке скорочення чисельності працівників сільськогосподарських підприємств. Наприклад, якщо в районах першої групи середньооблікова кількість працівників сільськогосподарських підприємств зменшувалася в середньому за рік на 10,3 % від рівня 2000 р., то в районах третьої групи – на 11,6 %. Незначні, на перший погляд, розбіжності в темпах зменшення чисельності працівників призвели до того, що за 2000–2006 рр. чисельність працівників сільськогосподарських підприємств першої групи районів скоротилася на 58,8 %, а в сільськогосподарських підприємствах третьої групи – на 68,7 %.

Темпи зменшення чисельності працівників сільськогосподарських підприємств багаторазово випереджають темпи скорочення чисельності сільського населення. Так, у середньому по області середньорічний темп скорочення чисельності сільського населення у 2000–2006 рр. становив 1,25 % до рівня 2000 р. (табл. 1), а середньорічний темп скорочення працівників сільськогосподарських підприємств – 11,0 % (табл. 4), був вищим майже у дев'ять разів. З огляду на це можна стверджувати, що на даному етапі демографічні зміни на селі в Харківській області не становлять загрози для формування трудового потенціалу аграрних підприємств. Проте слід враховувати, що не тільки демографічна ситуація впливає на формування трудового потенціалу: відповідна мотивація і стимулювання праці в сільському господарстві можуть впливати на розвиток демографічних процесів.

Тенденції щодо зміни чисельності працівників сільськогосподарських підприємств та їх частки у загальній чисельності сільського населення залежно від структури наявного населення районів Харківської області

Група	Групи районів за часткою сільського населення в загальній чисельності наявного населення, % у середньому за 2000–2006 рр.	Тенденція щодо зміни чисельності працівників сільськогосподарських підприємств за 2000 – 2006 рр., % до 2000 р.	Тенденція щодо зміни частки працівників сільськогосподарських підприємств у загальній чисельності сільського населення, %
I	До 40	$Y = 107,4 - 10,3x$	$Y = 12,6 - 1,2x$
II	40,1 – 60	$Y = 111,5 - 10,8x$	$Y = 17,28 - 1,6x$
III	Більше 60	$Y = 106,9 - 11,6x$	$Y = 19,7 - 2,1x$
	У середньому по області	$Y = 108,4 - 11,0x$	$Y = 16,4 - 1,6x$

Як свідчать дані табл. 4, існує чітка закономірність зростання темпів зменшення частки сільського населення, зайнятого в сільському господарстві, у міру зростання частки сільського населення в загальній його чисельності по району. Наприклад, якщо по районах першої групи частка сільських жителів, які працювали в сільськогосподарських підприємствах у 2000–2006 рр., у середньому за рік зменшувалася на 1,2 %, то по районах третьої групи – на 2,1 %. Унаслідок цього у 2006 р. частка сільських жителів, зайнятих у сільському господарстві, по районах з різною часткою сільського населення практично зрівнялася: у першій групі районів вона дорівнювала 5,1 %, у другій і третій групах – по 6,4 %.

Отже, можна стверджувати, що, з одного боку, на даному етапі демографічна криза не створює реальної загрози для формування трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств, з іншого – сільськогосподарські підприємства не забезпечують належних умов і стимулів для стабільного залучення сільських жителів у виробництво, не створюють сприятливих передумов для поліпшення демографічної ситуації на селі.

Висновки.

1. Розвиток демографічних процесів на селі в Харківській області можна охарактеризувати як демографічну кризу, що поглиблюється.

2. У міру віддалення адміністративних районів від обласного центру та збільшення частки сільського населення у відповідних районах прискорюються темпи природного скорочення чисельності сільського населення, а також дедалі більшого значення набуває його міграційне скорочення.

3. Внаслідок випереджаючого скорочення чисельності працівників сільськогосподарських підприємств у порівнянні з темпами скорочення чисельності сільського населення зменшується частка сільських жителів, які працюють у сільськогосподарських підприємствах. Вищими темпами таке скорочення спостерігається саме в сільських районах.

4. Досягнутий рівень ефективності виробництва в сільськогосподарських підприємствах не забезпечує належної мотивації для збільшення частки сільських жителів, які брали участь у виробництві. Це сприяє ще більшому поглибленню демографічної кризи на селі.

5. Без істотного підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, зокрема шляхом збільшення обсягів державної підтримки галузі, без значного підвищення матеріальних стимулів до праці в сільськогосподарських підприємствах необґрунтованими є сподівання на поліпшення демографічної ситуації на селі.

Список літератури

1. Якуба К.І. Демографічна політика в сільській місцевості України. — К.: ІАЕ УААН, 1999. — 75 с.
2. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформ. аналіт. зб. / За ред. П.Т.Саблука та ін. — Вип. 6. — К.: ІАЕ УААН, 2003. — 764 с.
3. Моніторинг виробничо-фінансової діяльності підприємств і організацій за 2005 рік. Міністерство аграрної політики України. Ч. 3. — К., 2006. — 171 с.
4. Харківська область у 2006 році: Стат. щорічник. Головне управління статистики у Харківській області. — Х., 2007. — 561 с.
5. Про стратегію трансформації АПК і забезпечення продовольчої безпеки України: Наук. доп. / За ред. І.І. Лукінова, П. Т. Саблука. — К.: ІАЕ УААН, 2000. — 41 с.
6. Саблук П.Т., Якуба К.І. Демографічні проблеми українського села: Наук. доп. / Відп. ред. П.Т.Саблук. — К.: ІАЕ УААН, 2002. — 37 с.
7. Соціальна сфера села / П.Т.Саблук, О.Г.Булавка, К.І.Якуба // Наукові основи агропромислового виробництва в зоні Лісостепу України. — Розд. 12. — К., 2004 — С. 744–768.
8. Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій: Мат-ли Сьомих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників. — К., 2005. — 710 с.
9. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть. — У 2-х т.т. — Т. 1: Потенціал сільського сектора / Л.О. Шепетько, І.В. Прокопа, С.О. Гудзинський та ін. — К.: ІЕ НАНУ, 2000. — 396 с.; Т. 2: Соціальні ресурси сільських територій. — К.: ІАЕ НАН України, 2003. — 466 с.

10. Соціальний стан села: проблеми, перспективи / М.В. Зубець, Г.І. Купалова І.І. Лукінов, Д.О. Мотруніч та ін. // Бухгалтерія в сільському господарстві. — 1999. — № 6. — С. 2—8.
11. Лібанова Е.М. Стратегічні пріоритети демографічної політики України // Програма шостого міжнар. наук. конгресу

«Державне управління та місцеве самоврядування». — Х., 2006. — 58 с.

12. Онищенко О., Юрчишин В. Сільське господарство, село і селянство України у дзеркалі пострадянської аграрної політики // Економіка України. — 2006. — № 1. — С. 4—13.

УДК 330.3:712.24

М.І. Кареба,

аспірант,

Миколаївський державний аграрний університет

СІЛЬСЬКИМ ТЕРИТОРІЯМ — ЗБАЛАНСОВАНИЙ РОЗВИТОК

В Україні у цілому і практично у всіх її областях в останні роки спостерігається досить помітне зменшення чисельності сільського населення. Стосовно, наприклад, Миколаївської області, за статистичними даними, у середньому за 1991—1995 рр. тут налічувалося 458,5 тис. сільських жителів, у 1996—2000 рр. — 446,9 тис., у 2001р. — 437,7 тис., то в 2006 р. — 401,3 тис., у 2007 р. — 396,5 тис. чол. Тобто в останньому році порівняно з базовим п'ятирічним періодом чисельність селян зменшилася на 62,0 тис. осіб, або на 13,5 %, що є, на наш погляд, досить суттєвим. Як бачимо, і в останні кілька років міграція й вимирання сільського населення теж є значними. Зокрема, тільки за період з 1 січня 2006 р. по 1 січня 2007 р. кількість селян Миколаївщини зменшилася на 4,8 тис., або на 1,2 %. Причому чисельність сільських жителів зменшується інтенсивніше, ніж у містах. Як наслідок, скорочується і частка сільського населення в загальній чисельності жителів Миколаївського регіону, а саме за досліджений нами рік — з 32,9 до 32,7 %.

Вказані зміни у чисельності селян значною мірою зумовлені погіршенням стану соціальної сфери більшості сільських поселень. Між тим вона є основою формування демографічної ситуації й розвитку трудового потенціалу аграрного сектору економіки

України, оскільки покликана забезпечити селянам належні умови праці та відпочинку, створивши їм сприятливе життєве середовище.

Питання, пов'язані зі збалансованим і всебічним розвитком соціальної сфери села, знаходяться в центрі уваги наукових досліджень С. Гудзинського, І. Кириленка, А. Мазуренка, А. Малієнка, М. Орлатого, І. Прокопи, В. Рябокони, П. Саблука, В. Черніченка, О. Шебаніної, Л. Шепотько, В. Ярового та ін. Але слід визнати, що деякі проблеми недостатньою мірою вивчені, насамперед на регіональному рівні. Саме їх розгляд є метою статті.

На сучасному етапі розвитку аграрної сфери національної економіки особливого значення набуває активізація діяльності щодо зміцнення соціальної сфери села та підвищення ефективності її функціонування. Це пояснюється тим, що рівень забезпеченості сільських населених пунктів об'єктами соціального призначення України є досить низьким. Зміни, що відбулися в ньому за 15 років по Україні та в Миколаївській області, відображають дані таблиці 1.

Як бачимо, і по країні в цілому, і в Миколаївській області за досліджуваний період спостерігалось поступове зниження рівня забезпеченості сільських по-

Таблиця 1

Рівень забезпеченості сільських населених пунктів України та Миколаївської області об'єктами соціального призначення, % *

Об'єкт	Україна				Миколаївська область			
	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.
Бібліотеки	64,8	62,5	54,8	50,9	52,6	51,1	46,6	43,5
Дільничні лікарні	5,1	4,9	3,3	2,6	5,0	4,5	2,9	2,6
Амбулаторно-поліклінічні заклади	5,0	5,8	8,5	9,4	5,6	6,2	8,4	10,7
Торговельні заклади	92,9	86,8	72,3	71,6	91,2	86,7	64,6	67,4
Відділення зв'язку	54,0	41,4	39,8	40,2	56,1	44,1	42,4	42,7
Дитячі дошкільні заклади	44,1	37,8	31,1	23,2	61,4	56,4	38,0	34,9
Загальноосвітні заклади	52,4	52,8	52,1	48,5	56,1	54,6	53,9	49,9
Клуби	72,8	68,5	61,9	55,3	68,4	63,2	56,4	50,6

*Побудовано за даними збірника «Розвиток сільських територій України» [1]